

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ САНАЦІЇ БАНКІВ В УМОВАХ КРИЗИ

Олена Іщенко,
аспірант кафедри
фінансів
підприємств
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет ім.
Вадима Гетьмана»

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

У статті розглянуто фінансовий механізм санації банків та основні напрями його вдосконалення з метою стабілізації банківського сектору України. Обґрунтовано, що в умовах системної банківської кризи фінансовий стан банків помітно ускладнюється у зв'язку з появою нових загроз, у тому числі недружніх поглинань, тотальною кризою довіри, обмеженим доступом до фінансових ресурсів. Усе це зумовлює потребу пошуку нестандартних, принципово нових підходів до вирішення проблем банківської неспроможності.

За останні тридцять років у світі відбулася значна кількість банківських криз. Згідно з результатами досліджень Світового банку та Міжнародного валютного фонду, з кінця 70-х років минулого століття системні банківські кризи виникали більш ніж 120 разів, причому в багатьох країнах вони повторювалися неодноразово. Проте сучасна світова фінансова криза яскраво вирізняється з-поміж інших не лише глибиною, безпрецедентними витратами на стабілізацію ситуації, а й динамічністю і розмахом, адже, мабуть, уперше з часів Великої депресії криза охопила практично всі країни світу незалежно від рівня їхнього розвитку та інтегрованості у світовий фінансовий простір.

Частково про масштаби сучасної кризи свідчать такі дані: лише в США за 2008 рік втрати становили 12,9 трлн дол. США. Станом на 1 травня з початку 2009 року в США припинив діяльність 31 банк (за 2008 рік – 25). Державний банк Франції *Caisse des Depots et Consignations* заявив про збитки вперше за 200 років. У березні 2009 року в Іспанії було прийнято рішення про введення тимчасової адміністрації в усіх банках, а про націоналізацію проблемних банків оголосили уряди Австрії, Венесуели, Ісландії, Казахстану, Латвії, Німеччини, Португалії, Чехії тощо.

Негативні наслідки кризи не стали винятком і для України. Суттєве погіршення ситуації у вітчизняній банківській системі з осені 2008 року (стрімкий відтік депозитів, зупинення

кредитування реального сектору економіки, різке знецінення гривні, зростання проблемної заборгованості за кредитами тощо) згодом охопило усе господарство країни, спричинивши падіння ключових макроекономічних показників.

З огляду на відсутність комплексної антикризової програми стабілізації банківської системи (понад півроку з моменту загострення кризових явищ), прогнози українських та зарубіжних експертів залишаються невтішними. Зокрема, за оцінками представників Міжнародного валютного фонду та Міністерства фінансів США, близько п'ятдесяти українських банків можуть потребувати введення тимчасової адміністрації. Станом на 20 травня 2009 року Національний Банк України призначив тимчасову адміністрацію у п'ятнадцяти банках [5].

Протягом останніх місяців в Україні активно обговорюється питання рекапіталізації банків за участю уряду. Проте на момент написання статті досягнути згоди між урядом та Національним Банком України так і не вдалося. Неодноразово змінювалися умови входу держави в проблемні банки, повторно призначалося діагностування установ, переглядалися критерії відбору банків для рекапіталізації тощо. Більшість фахівців справедливо зазначають, що для успішної рекапіталізації банків необхідні вливання значних сум коштів, а це в умовах економічної кризи є досить проблематичним.

Розуміння обмеженості ресурсів держави для порятунку проблемних банків

актуалізує проблему вдосконалення антикризового менеджменту банків, насамперед його складової – фінансової санації. На нашу думку, лише поєднання макроекономічних зусиль держави, в першу чергу регулятора, та ефективного антикризового менеджменту банків на мікрорівні можуть забезпечити якнайшвидше подолання негативних наслідків кризи та привести до оздоровлення економіки країни в цілому. Отже, пропонуємо розглянути особливості фінансового механізму санації банків.

За роки незалежності вітчизняна банківська система неодноразово страждала від нестабільності, проте, як засвідчує сьогоднішня ситуація, практично не засвоїла інструментарію антикризового управління. Більше того, через тривале падіння основних показників діяльності банків, значна частина установ опинилася на межі банкрутства, і насамперед мова йде про ряд установ, які входять до перших двох груп банків за класифікацією Національного Банку України, стабільна робота яких ще навіть рік тому не викликали жодних занепокоєнь. Вважаємо, що основними причинами цього стали, по-перше, суттєвий відтік депозитів у зв'язку з панікою вкладників Акціонерного комерційного промислово-інвестиційного банку, адже системні банки мають найбільшу мережу відділень і банкоматів. По-друге, наявність значних обсягів проблемної заборгованості за кредитами, оскільки великі банки з метою утримування лідерських позицій на ринку динамічно нарощували кредитні портфелі, що позначилося на їхній якості.

З метою комплексного розуміння фінансового механізму санації банку варто зосередити увагу на таких його особливостях. Перша з них, на нашу думку, пов'язана зі специфічними рисами власне банківської діяльності. Основою банківського бізнесу є довіра суспільства, що забезпечує можливість банку виступати в ролі посередника на грошовому ринку. Не менш важливими рисами сучасного банківництва є підвищена ризиковість банківської діяльності, висока залежність від не економічних чинників, активний вплив на розвиток усіх сфер господарства, незначний обсяг власного капіталу,

важлива соціальна роль банків тощо. Сутність другої особливості фінансового механізму санації банку полягає в активному регулюванні Національним банком України всіх основних аспектів діяльності банків, насамперед питань, пов'язаних з їхнього неспроможністю.

Міжнародний досвід переконує, що основною причиною фінансової кризи в банку є низька якість менеджменту та, як правило, небажання власників і керівництва банку самостійно здійснювати заходи з оздоровлення установи. У зв'язку з цим загальносвітовою практикою є передання проблемного банку під керівництво регулятора або спеціалізованої установи. В Україні цей захід представлений інститутом тимчасової адміністрації. Проте в більшості випадків він сприймається суспільством неадекватно – як закономірна стадія перед ліквідацією установи. У великій мірі це викликано низьким рівнем ефективності тимчасової адміністрації в попередні роки, однак сучасна криза на прикладі Акціонерного комерційного промислово-інвестиційного банку доводить протилежне. Тому вважаємо, що високий професіоналізм тимчасових адміністраторів та довіра до них з боку клієнтів банку і суспільства в цілому сприятимуть швидшій стабілізації банківського сектору.

Наявність інституту тимчасової адміністрації не виключає можливості проведення успішної санації власними силами банку. У більшості випадків, відмічають фахівці, це дає позитивніші результати, адже дозволяє вжити оперативних заходів на ранніх етапах погіршення ситуації, вимагає менших обсягів фінансових вливань для стабілізації діяльності та, як правило, не веде до змін у структурі власності банку.

Третя особливість фінансового механізму санації банку тісно пов'язана з попередніми і полягає у вирішальному значенні під час санації банку фінансової складової (про що йтиметься далі).

Цілком очевидно, що фінансова санація окремого банку за стабільної макроекономічної ситуації та в умовах системної, а тим більше світової кризи, суттєво відрізняються. У першому випадку, як правило, причиною фінансової нестабільності банку є прорахунки в управлінні. Однак слід пам'ятати, що

фінансові проблеми однієї установи можуть спричинити системну банківську кризу («ефект доміно»). Отже, у зв'язку з кризою довіри постраждають стабільно функціонуючі установи, тому першочергового значення набуває розроблення комплексу заходів з виявлення та надання підтримки потенційно життєздатним банкам.

Порятунок банків в умовах кризи значно ускладнюється, враховуючи масштаби проблеми та її раптовість. Тимчасові проблеми з ліквідністю можуть перерости в неспроможність значної частини банків, що особливо небезпечно в контексті обмеженого доступу до зовнішніх джерел фінансування, прикладом чого є сучасна світова криза.

Загальноекономічна нестабільність у країні провокує зростання ризику інформаційних атак на банки з метою їх недружніх захоплень. Жовтневі події 2008 року в Україні та Росії засвідчили нездатність банківських установ ефективно протистояти інформаційному пресингу, в результаті чого наслідки кризи для них виявилися більш руйнівними.

Під час фінансової кризи найбільшу загрозу для банку становить криза довіри – раптове зняття коштів з банківських рахунків, у результаті чого виникає проблема ліквідності та суттєво обмежується доступ до міжбанківських ресурсів. Неможливість банку своєчасно та в повному обсязі виконати зобов'язання перед вкладниками спричиняє панічні настрої, які в кінцевому випадку призводять до його неспроможності. Загальновизнаним є факт, що одночасне зняття приблизно 20 – 30 % депозитів означає банкрутство навіть для найбільш стабільного банку.

Отже, фінансові проблеми окремого банку можуть призвести до виникнення системної банківської кризи з послідовними негативними наслідками для суспільства та економіки в цілому. В умовах кризи фінансове оздоровлення банків значно ускладнюється, породжуючи загрозу банкрутства навіть стабільно функціонуючих установ.

З огляду на вищезазначене, ключовим напрямом фінансової санації банку є реалізація заходів із відновлення його капіталу. У навчальній літературі, як правило, виділяють внутрішні та зовнішні джерела поповнення капіта-

лу банків [1, с.95], хоча їх поділ є досить умовним. До перших з них відносять стимулювання капіталізації прибутку (оптимізація дивідендної політики), скорочення операційних витрат, продаж частини активів банку тощо.

Українські банки в умовах кризи досить часто практикують перераховані заходи, наприклад, 20 березня 2009 року на загальних зборах акціонерів ВАТ АБ «Укргазбанк» було прийнято рішення не виплачувати дивіденди за 2008 рік, а спрямувати отриманий банком прибуток (204,242 млн грн) у резервний фонд. Одним з перших кроків тимчасових адміністраторів банків є суттєве скорочення витрат на персонал (насамперед звільнення працівників кредитних відділів, касирів, бухгалтерів, значне урізання заробітної плати), загальноадміністративних витрат, закриття нерентабельних відділень тощо. На кінець березня у ТОВ «Український промисловий банк» було звільнено 1 900 працівників, 500 співробітників відправлено у безоплатні відпустки. У ВАТ КБ «Надра» під звільнення потрапило 30 % персоналу, закрито 77 відділень в орендованих приміщеннях, що дозволило скоротити витрати банку в лютому 2009 року на 22 % порівняно з січнем минулого року. У 2009 році АКБ «Київ» планує скоротити загальноадміністративні витрати на 15 млн грн, у тому числі за рахунок реалізації престижних службових авто. Схожа ситуація спостерігається й в інших банках – у ЗАТ «ОТП Банк» скорочено 10 % персоналу, АК інноваційний банк «УкрСиббанк» планує закрити близько ста відділень на території України.

Проте ізольовано від інших заходів антикризового менеджменту внутрішні джерела капіталізації банку навряд чи здатні суттєво покращити ситуацію. Варто розуміти обмеженість практичної реалізації розглянутих напрямів економії: наприклад, в умовах кризи значно зменшуються надходження від продажу частини активів банку, насамперед через їхнє знецінення.

На практиці з метою досягнення швидкого відновлення капіталу банків внутрішні джерела підвищення рівня капіталізації зазвичай доповнюються зовнішніми: збільшення статутного капіталу на основі додаткової емісії акцій або за рахунок внесків власників

чи засновників банків, залучення субординованого боргу, рекапіталізація банків за участю уряду, продаж банків стратегічним інвесторам тощо.

Українська практика свідчить, що більшість акціонерів не залишаються осторонь фінансових проблем банків, пропонуючи збільшення капіталу банків за рахунок додаткових вливань коштів. Особливо активно ці процеси з початком кризи спостерігаються у банках з іноземним капіталом (материнські компанії, як правило, вдаються до збільшення статутного капіталу банків, надання субординованого боргу, розміщення депозитів). Капіталізація банків за участю власників має виключно пріоритетне значення для середніх і малих установ, оскільки, як переконують аналітики, доступ до інших джерел фінансування в умовах кризи для них є практично неможливим. Загалом за перші два місяці 2009 року Національний Банк України зареєстрував збільшення статутного капіталу у двадцяти двох банках, з них два – державні.

Такі кроки акціонерів є своєрідним індикатором перспективності діяльності установи, адже власники і менеджмент банку, по суті, мають необмежені можливості для виведення значних обсягів коштів ще до оприлюднення фінансових проблем банку. Проте їх готовність вкласти додаткові кошти для стабілізації ситуації в банку свідчить про бажання зберегти бізнес, а отже, є позитивним сигналом для клієнтів банку.

З метою підвищення рівня капіталізації банки залучають субординований борг. На таких умов ВАТ «ВТБ Банк» у квітні 2009 року отримав 129 млн дол. США від російської материнської компанії. У грудні 2008 року ВАТ «Райффайзен Банк Аваль» залучив субординований кредит від Європейського банку реконструкції і розвитку на суму 75 млн дол. США. Варто зазначити, що в кінці березня 2009 року Європейський банк реконструкції і розвитку визначив в Україні п'ять банків, яким буде надано фінансову допомогу в розмірі 600 млн дол. США у вигляді кредитів, субординованого боргу, входження у статутний капітал тощо.

У вітчизняних наукових і політичних колах все частіше обговорюються

проблеми надання кредитів рефінансування Національним Банком України та перспективи рекапіталізації банків за участю уряду. Перед тим як перейти до аналізу цих заходів оздоровлення проблемних банків, варто зазначити, що успіх подолання будь-яких кризових явищ у великій мірі залежить від чіткого розуміння і розмежування екстрених дій з локалізації кризи та середньострокових заходів з подолання її наслідків.

Є всі підстави погодитися з думкою В.М.Гейця, що світова криза стала лише каталізатором загострення фінансових проблем в Україні, проте значна частина передумов їх виникнення має внутрішнє погодження [3, с.18]. Тому цілком зрозуміло, що макроекономічні дисбаланси в країні, які накопичувалися протягом багатьох років, неможливо подолати окремими рішеннями, тим більше політичними. Стабілізувати ситуацію допоможе лише комплексний антикризовий план заходів з чітким визначенням відповідальних осіб за їх реалізацію. За відсутності принципових реформ у банківській системі існує високий ризик повернення до кризового стану через певний час, прикладом чого стали події в Аргентині наприкінці 80-х років минулого століття.

Дуже важливим є усвідомлення принципової відмінності між рефінансуванням банків за рахунок коштів Національного Банку України та їх рекапіталізацією за участю держави з використанням бюджетних коштів. Світова практика доводить ефективність рефінансування у випадку тимчасової втрати ліквідності банку (як правило, центральні банки є кредиторами останньої інстанції). Це допомагає зупинити катастрофічне зниження ліквідності банківської системи та запобігти масовим банкрутствам в умовах відпливу значних обсягів коштів та підвищеного попиту на іноземну валюту, що характерно для України. Крім того, надання банкам кредитів рефінансування сприяє своєчасному виконанню ними зобов'язань та забезпечує обслуговування банківською системою економічного обороту.

За період з жовтня 2008 року по квітень 2009 року відтік коштів юридичних і фізичних осіб з банківських

установ становив 91 млрд грн. Майже 80 % цієї суми (71,8 млрд грн.) було надано банкам у вигляді рефінансування Національного Банку України [5]. У період найбільшого загострення ситуації (у жовтні та листопаді 2008 року) регулятор застосовував додаткові механізми рефінансування банків, які передбачали ширший перелік можливої застави та більш оперативну процедуру ухвалення рішень. Однак фахівці вказують на окремі прорахунки регулятора під час надання кредитів рефінансування, насамперед використання банками отриманих коштів для валютних спекуляцій, відсутність рівних умов для отримання кредитів рефінансування тощо. Ці недоліки, на нашу думку, потребують щонайшвидшого усунення.

Принципово іншим є фінансовий механізм рекапіталізації банків за участю держави. Досить часто на практиці вирішити проблему ліквідності банку за допомогою рефінансування неможливо, особливо в умовах системної банківської кризи. Отже постає питання неспроможності банку. З огляду на різні обставини (насамперед соціальну значущість банку) уряд може прийняти рішення про його рекапіталізацію за рахунок бюджетних коштів. У багатьох країн з цією метою функціонують спеціалізовані установи, які у ході фінансової санації банків вдаються до викупу «токсичних» активів, надання фінансової допомоги, залучення потенційних інвесторів, виплати за вкладами тощо.

В Україні вже протягом півроку активно обговорюється процедура входу держави в проблемні банки, в тому числі за участю міжнародних організацій. На момент написання статті уряд повідомив про намір рекапіталізувати сім системних банків. Наразі визначаються умови передання банку, необхідні обсяги фінансових впливів для стабілізації ситуації тощо. Безумовно, такий шлях фінансового оздоровлення банків є перспективним для України, проте аналіз світового досвіду переконує в необхідності дотримання кількох принципових положень. На нашу думку, основними з них є: (1) оперативність у прийнятті рішень щодо рекапіталізації банку; (2) наявність чітких і зрозумілих критеріїв

відбору банків; (3) альтернативність процедур рекапіталізації банків; (4) високий професіоналізм антикризових менеджерів проблемних установ; (5) обов'язковий продаж банків після стабілізації їхнього фінансового стану. Варто пам'ятати, що держава, приймаючи рішення про рекапіталізацію проблемного банку, вкладає бюджетні кошти, тому вона повинна бути впевнена в доцільності цього кроку.

Коротко зупинимося на інших складових антикризового менеджменту банків. Часто в самостійний напрям санації банку виокремлюють реструктуризацію активів та зобов'язань банку. Для українських банків питання реструктуризації зобов'язань є особливо болючим через значний відтік депозитів, а також обмежений доступ до ринків зовнішніх запозичень. Окрім того, досі не відновлено повноцінне міжбанківське кредитування, що свідчить про досить складний стан справ у банківському секторі.

Зміна структури кредитних портфельів сьогодні для більшості вітчизняних банків є пріоритетним завданням. За даними Національного банку України, за перші три місяці 2009 року обсяг проблемних кредитів (прострочені та сумнівні) зріс на 55,18 %, досягнувши позначки у 27,955 млрд грн [5], у зв'язку з чим банки змушені суттєво збільшувати резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями. Серед основних причин виникнення такої ситуації цілком справедливо називають «кредитний бум» – за останні п'ять років сукупний кредитний портфель банків зріс у п'ятдесят разів. Станом на кінець минулого року населення отримало кредитів на суму близько 270 млрд грн, причому 2/3 цієї суми припадає на 2007 – 2008 рр., коли в західноєвропейських країнах уже йшла мова про фінансову кризу [4].

За різними підрахунками, найближчим часом реальний обсяг проблемної заборгованості українських банків може зрости до критичних обсягів (10 – 15 %), що вимагає вжиття адекватних рятувальних заходів. Зокрема, фінансові проблеми в АКБ «Київ» учасники ринку банківських послуг пов'язують саме зі зростанням проблемної заборгованості, адже банк активно кредитував проекти з будівництва об'єктів не-

рухомості, які на сьогодні заморожені та стрімко знецінюються. Схожа ситуація спостерігається в банках, які спеціалізувалися на кредитуванні населення.

Фінансова криза в Україні розширила перелік причин виникнення проблемної заборгованості. Якщо у стабільних умовах функціонування банку основною з них є низький рівень кредитного менеджменту, то восени 2008 року не менш важливими причинами зростання проблемних кредитів стали стрімке знецінення гривні (хоча частково це є прорахунком банку, який видавав валютні кредити позичальникам без отримання ними в цій валюті доходів), погіршення фінансового стану позичальників (у першу чергу орієнтованих на експорт), тотальне погіршення макроекономічної ситуації у країні тощо.

Питання врегулювання проблемної заборгованості вітчизняних банків значно ускладнюється небажанням більшості банків йти на реальні кроки з реструктуризації проблемних кредитів. Виняток становлять банки з тимчасовою адміністрацією, де впроваджено дієві програми зменшення обсягу проблемної заборгованості. Якнайшвидшого вирішення потребує суперечність між банками та регулятором щодо порядку формування резервів за валютними кредитами.

Вже сьогодні відомі українські вчені і практики, зокрема В.І.Міщенко, вказують на необхідність суттєвого підвищення рівня концентрації капіталу, що стане основною умовою подальшого розвитку вітчизняних банків та забезпечить їх функціонування в надзвичайно конкурентному середовищі [2, с.5]. Активізація процесів злиття та приєднання банківських установ в умовах кризи набуває особливої актуальності, проте в Україні використання такого досвіду поки що не набуло стійкої тенденції. Станом на початок квітня 2009 року у стадії реорганізації перебувало лише два банки – АБ «Факторіал Банк» (приєднання до ВАТ «СЕБ Банк» на умовах безбалансового відділення) та ВАТ АКБ «Національний кредит» (приєднання до АКБ «Європейський» з набуттям статусу філії після завершення реорганізації).

Висновки

Результати проведеного у статті дослідження засвідчили, що антикризовий менеджмент банку в умовах системної кризи набуває яскраво виражених особливостей. Наявність кризових явищ у банківській системі та економіці держави в цілому (навіть не говорячи про загальносвітову нестабільність) значно поглиблює фінансові проблеми банків, адже викликає нові загрози, в результаті чого проблеми неспроможності спіткають потенційно життєздатні установи.

У контексті системної банківської кризи помітних трансформацій набуває механізм фінансової санації банків: окремі його інструменти є недоступними або мають низьку ефективність, тому виникає потреба пошуку нестандартних, принципово нових підходів до вирішення фінансових проблем банків. Чим швидше банк і регулятор виявлять фінансові труднощі банку, тим безболіснішим і ефективнішим буде його оздоровлення. Локалізація незначних фінансових проблем банків на ранніх етапах їх виникнення матиме позитивний вплив на стабілізацію банківського сектору. Поеднання адекватних дій регулятора та ефективного антикризового менеджменту банків на мікрорівні можуть забезпечити якнайшвидше подолання негативних наслідків кризи та призвести до оздоровлення економіки країни в цілому.

Література

1. *Примостка Л.О.* Фінансовий менеджмент у банку: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2004. – 468 с.
2. *Міщенко В.* Проблеми капіталізації та консолідації банківської системи України В.Міщенко // Вісник НБУ. – 2008. – № 10. – С.2 – 7.
3. *Підвисоцький Р. Валерій Геєць:* «Каталізатором фінансової кризи в Україні була світова криза, але значна частина передумов має внутрішнє походження» / Р.Підвисоцький // Вісник НБУ. – 2009. – № 2. – С.16 – 18.
4. *Ормоцадзе М.* Час расплаты // <http://smi.liga.net/articles/IT090733.html>.
5. Офіційний сайт Національного банку України // www.bank.gov.ua.